

XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR NAZARIYANING AMALIYOTGA TATBIQI

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

NEMIS VA O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA INKORNI IFODALOVCHI SO'ZLAR MUAMMOSI

Berdimurodov Adham Musurmonovich

Doktorant, adham-94@inbox.ru

Samarqand davlat chet tillar instituti, roman-german tillar fakulteti

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15179275>

***Annotatsiya:** Maqolada inkor so'zlarning lingvistik tadqiqotlarda tutgan o'rni ahamiyati haqida so'z boradi. Nemis va o'zbek tillarining inkor so'zlar tizimi o'zaro qiyoslab, misollar yordamida tahlil qilib chiqilgan. Shuningdek, maqolada inkor so'zlar ustida ilmiy izlanishlar olib borgan olimlar va ularning fikrlari keltirib o'tilgan.*

***Kalit so'zlar:** lingvistika, inkor so'zlar, nicht, kein, ma, emas, yo'q, modallik, inkor ma'no, ontologik o'xshashlik.*

Kirish qismi: Lingvistik adabiyotlarda inkorni ifodalash vositalari va usullari yetarlicha yoritilmagan: inkor so'zlar (olmosh va qo'shimchalar), inkorning morfologik vositalari, inkor affikslarining (prefiks va qo'shimchalarning) so'z yasaliş va semantik xususiyatlari, inkor gaplarning har xil turlari, ularning strukturaviy va semantik xususiyatlari. Lingvistik universallik bo'lgan toifalarni turli xil tuzilgan tillarda ifodalashning lingvistik vositalarini o'rganish nafaqat ushbu kategoriyalarning mohiyatini chuqur ochib berish, balki ularning ishlash va o'zaro ta'sir qilish qonuniyatlarini tushunish uchun ham zarurdir.

O'zbek tilshunosligida inkor fe'lining grammatik kategoriyasi sifatida tasniflanadi. O'zbek tilining birinchi grammatikalarida allaqachon fe'ning asosiy toifalari, shu jumladan inkor kategoriyasi qayd etilgan. Inkor sof og'zaki kategoriya sifatida tatar adabiy tilining akademik va me'yoriy grammatikalarida batafsil tavsifini topdi. Bundan tashqari, inkor kategoriyasining alohida tomonlarini o'rganishga bag'ishlangan qator asarlarni ajratib ko'rsatishimiz mumkin. O'zbek tilshunosligida inkor kategoriyasini tushuntirishning boyligi va xilma-xilligiga qaramay, inkor butun til tizimiga singib ketgan yagona ko'p darajali funktsional-semantik kategoriya sifatida ko'rib chiqilishi mumkin bo'lgan maxsus umumlashtiruvchi tadqiqot hali ham mavjud emas. belgilansin. O'zbek tilida inkorni ifodalash vositalari va usullarining umumiyliги hali tasvirlanmagan.

O'zbek tilida inkor morfologik, sintaktik va leksik xususiyatlar orqali amalga oshiriladi. Ularning asosiy ko'rinishlarini quyidagicha ifodalash mumkin.

1. Morfologik inkor (fe'llarga xos xususiyatlar):

O'zbek tilida inkor shakli fe'llarga "ma/me" qo'shimchasi orqali qo'shiladi va fe'ning zamon shakllariga qarab o'zgarib turadi. Bu yerda inkor shaxs va zamon

XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR NAZARIYANING AMALIYOTGA TATBIQI

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

kategoriyasi bilan bog'liq holda morfologik o'zgarishga uchraydi.

Bunday o'zgarishlarni biz quyidagi misollarda kuzatishimiz mumkin:

- (Hozirgi zamon) : Men yozmayman. (Ich schreibe nicht).
- (O'tgan zamon): U kelmadi. (Er kam nicht).
- (Kelasi zamon): Sen kelmaysan. (Du wirst nicht kommen).

Mazkur qo'shimcha fe'lning negiziga qo'shiladi, buning natijasida to'liq morfologik inkorni hosil qiladi.

2. Sintaktik inkor (emas):

Inkor shakli sifatidagi "emas" so'zi mustaqil o'rin tutadi va ko'pincha nominativ so'zlar (otlar, sifatlar, qo'shma fe'llar) bilan ishlatiladi. Bunday shakllanganda to'liq inkorning semantik yukini o'z zimmasiga oladi. Bunday holatda gap tarkibi quyidagicha shakllanadi:

- Otlar bilan: Men o'qituvchi emasman. (Ich bin kein Lehrer.)
- Sifatlar bilan: Bu to'g'ri emas. (Das ist nicht richtig.)
- Qo'shma fe'llar bilan: U borgan emas. (Er ist nicht gegangen.)

3. Leksik inkor (yo'q):

"Yo'q" so'zi leksik inkor kategoriyasiga mansub bo'lib, mavjudlikni yo'qligini ifoda etadi. Ushbu inkor so'z ko'pincha subyekt yoki predikatning yo'qligini aniqlashda xizmat qiladi. Leksik inkorni ifodalab keluvchi quyidagi misollarni keltirish mumkin:

- Kitob yo'q. (Es gibt kein Buch.)
- Menda pul yo'q. (Ich habe kein Geld.)
- Hech kim yo'q. (Niemand ist hier.)

"Yo'q" so'zi semantik jihatdan mavjudlikning butunlay inkorini anglatadi va kontekstga kuchli inkor yuklamasini olib keladi.

4. Kuchaytirilgan inkor shakllari

Kuchaytirilgan inkor o'zbek tilida qo'shma shakllar orqali amalga oshiriladi:

- U to'g'ri emas, yo'q.
- Men bormadim, hech qachon.

Bu shakllarda bir necha inkor so'zlari qo'llanib, ma'no kuchaytiriladi va bu yerda emfatik yuklama paydo qiladi.

Nemis so'z yasalishi nazariyasi bo'yicha olib borilgan izlanishlar hosila darajasidagi inkor vositalarining tarkibiy va semantik xususiyatlarini o'z ichiga oladi. Umumiy grammatik asarlarda inkor maxsus bob va bo'limlarda ko'rib chiqiladi. Yuqoridagilar tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Asosiy qism: Nemis tilida inkor ma'noni ifodalovchi vositalar o'zbek tilidagi

XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR NAZARIYANING AMALIYOTGA TATBIQI

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

inkor vositalariga qaraganda ko'p va turli xil ma'no ifodalaydi. Nemis tilidagi inkor vositalarining ma'nosini to'g'ri tushunish va uni nutq jarayonida to'g'ri qo'llay olish uchun ushbu inkor vositalari haqida ma'lum bir bosqichli bilimga va malakaga ega bo'lish kerak, aks holda tilning ma'lum bir qoidalariga va uning jozibasiga putur yetqazib qo'yish mumkin. Nemis tilida gaplarni inkor qilish uchun turli xil vositalardan foydalanishimiz mumkin.

Wir haben niemanden gesehen

Biz hech kimni ko'rmadik

Hier liegt nichts

Bu yerda hech narsa yo'q.

Am Wochenende haben wir keinen Unterricht

Hafta oxirida bizda dars yo'q

Wir haben den Text nicht gelesen

Biz matnni o'qimagan edik

Du bist mir doch nicht mehr böse, nein?

Menga endi jahlingiz yo'q, shunday emasmi?

1. "Nein" har doim "yo'q" degan ma'noni anglatadi va doim "nein" so'zidan keyin vergul qo'yiladi. U asosan ta'kidlangan so'roq so'zli gaplarni inkor sifatida javob qaytarish uchun yoki taklifni rad etish uchun, rozi emasligini ifodalaydi.

Wollen Sie noch ein Stück Kuchen? -Nein, danke! - Yana bir bo'lak keks istaysizmi? -Yo'q rahmat!)

Nein urg'uli va urg'usiz holatda qo'llanadi. Urg'uli holatda u hayrat ma'nosini ifodalaydi va gap oxirida undov belgisi qo'llaniladi bu holatda u ma'noni kuchaytiradi.

Das gefällt mir hundert-, nein, tausendmal besser! - Menga bu yuz marta, yo'q ming marta ko'proq yoqadi!

Neindan so'ng so'roq belgisi qo'yilsa bu kuchli ta'kidli ritorik so'roq gap hisoblanadi.

2. "Nicht" inkor yuklamasi ko'pincha butun jumlani emas, balki faqat ma'lum bir qismni yoki bitta so'zni ham inkor etadi.

Schnee ist nicht schwarz, sondern weiss - Qor qora emas, balki oq rangda; Warum haben Sie nicht gesagt, dass du keine Pilze magst? - Nima uchun qo'ziqorinlarni yoqtirmasligingizni aytmadingiz?

- Yaxlit gapni inkor qilish uchun ishlatiladi:

Wer mag ein Stück Kuchen? - Ich nicht - Kim bir bo'lak keks xohlaydi? - Men emas.

XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR NAZARIYANING AMALIYOTGA TATBIQI

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

1. Inkor ma'noli so'zlardan oldin biron narsani ehtiyotkorlik bilan ifodalash uchun ishlatiladi:

Der Aufsatz ist nicht schlecht, aber noch keineswegs sehr gut - Insho yomon emas, lekin unchalik yaxshi ham emas.

Hayron qolganlikni ta'kidlash uchun yoki kinoyali gaplarda qo'llaniladi va gap oxirida undov beldisi qo'yiladi!

Was du nicht sagst!?! - Nima gapirmiysan!?!?

1. Javob kutilmaydigan gaplarda qo'llaniladi:

Wie oft habe ich nicht schon hier gesessen und an dich gedacht!?! - Qanchalik tez-tez bu yerda o'tirib, seni o'ylamaganman-a!?!?

2. Gap oxirida suhbatdoshga rozilik bildirish uchun ishlatiladi:

Sie bleiben, nicht wahr? - Siz qolasiz, shundaymi?

- Suhbatdoshdan ijobiy javob kutilayotgan savollarda qo'llaniladi:

Ist diese Aussicht nicht wunderbar? - Bu ko'rinish ajoyib emasmi?

3. "Kein" inkor olmoshi odatda predmet va shaxslarni inkor qiladi va inkor qilayotgan otdan oldin keladi. Kein inkor olmoshi sifat o'rnida qo'llanganda birlikda noaniq ko'plikda esa xuddi aniq artikllar kabi turlanadi:

Kein Offen, keine Frau, kein Buch. Bu olmoshlardan tashqari inkorni ifodalovchi nichts, nie, niemals, nirgends, niemand ravishlari qo'llaniladi.

4. Nemis tilida hosila sifatlardagi -frei, -los, -leer qo'shimchalari biror narsaning yo'qligini bildiradi, shuning uchun ularni inkor so'z yasovchi elementlarga kiritish mumkin. -los, -leer, -frei qo'shimchalari odatda o'zbek tilidagi -siz qo'shimchaga, rus tilida esa bez- prefiksiga mos keladi: bedingungslos - shartsiz; sorgenfrei - tashvishsiz (beparvo); kraftlos - kuchsiz; kopflos - ehtiyotsiz; wortlos - so'zsiz (jim); kostenlos, kostenfrei – pulsiz (tekin); erfolglos – muvaffaqiyatsiz, omadsiz; hilflos –yordamsiz (nochor) va boshqalar.

5. Nemis tilida inkor qilish un- prefiksi ot yasashda qo'llanganda ham sodir bo'lishi mumkin: Auf-merksamkeit - Unaufmerksamkeit, Ehrlichkeit - Un-ehrlichkeit, Recht - Unrecht, Dankbarkeit - Un-dankbarkeit, Verstand - Unverstand.

O'zbek va rus tillari bilan taqqoslash shuni ko'rsatadiki, nemischa nicht-, nichts-, un- prefikslari odatda ruscha "ne"-emas prefiksiga mos keladi va o'zbek tilida ko'p funksiyali -siz qo'shimchasi mavjud: unglücklich - baxtsiz.

Nemis tilidagi ba'zi otlar va fe'llar miß- prefiksi yordamida salbiy ma'noni oladi. Masalan: Er-folg - Mißerfolg, Ernte - Mißernte, Klang – Mißklang, Verstandnis - Mißverstandnis, Deutung - Mißdeutung, Gunst - Mißgunst va boshqalar; deuten - miß-deuten, verstehen - mißverstehen; gefallen - mißfal-len; geraten - mißraten;

XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR NAZARIYANING AMALIYOTGA TATBIQI

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

gelingen - mißlingen, glu-cken – mißglucken. Bu soʻzlar rus tiliga emas inkor prefiksi bilan, oʻzbek tiliga esa feʼllar -ma inkor affiksi bilan, esa -siz affiksi bilan tarjima qilingan.

Xulosa: Shunday qilib mantiqiy inkorning lingvistik korrelyatsiyasi vazifasini bajaruvchi inkorning lingvistik kategoriyasi oʻziga xos parametrlar bilan tavsiflanadi. Lingvistik inkor bilan, lingvistik amalga oshirish vositalari bilan uzviy bogʻliq holda, lingvistik va mantiqiy shakllar oʻrtasidagi izchillik tilning oʻzlari tomonidan ichkaridan buziladi. Demak, agar mantiqiy ifoda va mantiqiy inkor bir-birini inkor etuvchi tushunchalar boʻlib, tafakkurda salbiy va tasdiqlovchi hukmlar shaklida aks etsa, formal mantiqda qarama-qarshi gap/inkor qatʼiy muntazam boʻlsa, lingvistik inkor har doim ham lisoniy bayonga qarama-qarshi boʻlavermaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nurmuxamedov A., Xasanov A.A.. Inkorni ifodalovchi internatsional vositalar. Xorijiy filologiya. №2, 2017-yil, B.61-64.
2. Нурманов А.Н. Нейтрализация оппозиций по утвердительности- отрицательности синтаксических конструкций // Советская тюркология. - 1984.-№ 3.-С.55-62.
3. Нурманов А.Н. Оппозиция монологичность-полинегативность негативных синтаксических конструкций // Советская тюркология. - 1982. -№ 5. - С.39-55.
4. Рахимов С. Вопросы структурно-типологической характеристики предложения. - Ташкент, 1978. - 119 с.
5. Саидов С. Немис тили грамматикаси намуналарда. -Тошкент. 1990 й.
6. Хасанова Н.С. Отрицательные суффиксы и префиксы в узбекском, русском и немецком языках // Вестник ТГГПУ. 2022. №1.
7. Albrecht H., Helbig G.: Die Negation, Leipzig (Verlag Enzyklopadie Leipzig) 1973.
8. Bratu T. Die Stellung der negation "nicht" im Neuhochdeutschen. Zeitschrift fur deutsche Philology, 65. Bd., 1940. -S. 110.
9. Bulax N.A. Sredstva otreshaniya v nemetskom literaturnom yazike. Yaroslavl, 1962. - 334 s.